

شرق را چگونه باید شناخت؟

نقد بومی گرایی جدید - بخش هشتم

نوشتهء عبدی کلانتری

در بخش پیشین گفتیم که غرب برای شناخت جهان، موضوعی را برمی گزیند و علم آن موضوع را ابداع می کند. مانند موضوع تاریخ و علم تاریخنگاری، یا موضوع تکامل انسان، و علوم انسان شناسی و قوم شناسی؛ یا زبان و علم زبان شناسی. این روال غربی است. همچنین پرسش از شرایط امکان و روش هر علم نیز خود موضوعی برای فلسفه آن علم و متدولوژی آن است. این روال اخیر را نیز عقلانیت انتقادی غربی ممکن می کند.

شرق شناسی کلاسیک

غرب چگونه شرق را می شناسد؟ «شرق شناسی» (خاورشناسی) چیست؟ پیش از آنکه به کتاب پرآوازه ادوارد سعید و تعریف او از شرق شناسی پردازیم، از یک تعریف ساده آغاز می کنیم. شرق شناسی رشته ای از علوم انسانی در غرب است که به بررسی فرهنگ جوامع غیر اروپایی (اوری ین تال / Oriental) در شرق می پردازد. شرق شناسی رشته ای است تخصصی، پردامنه و بس دشوار، زیرا باید همزمان به دانش بررسی های تطبیقی زبان شناسانه، انسان شناسانه، یافته های باستان شناسانه، و مطالعهء تطبیقی ادیان مجهز باشد. اسلام شناسی، شاخه ای از شرق شناسی است. یک شرق شناس کلاسیک، بر چند زبان شرقی مانند آرامی، سریانی، عربی، سانسکریت، یونانی، لاتین، عبری، فارسی، و غیره باید در آن حد مسلط باشد که متون اولیهء نوشته شده به این زبان ها را به خوبی درک، و با یکدیگر مقایسه کند.

بسیاری از منورالفکران دوران بیداری شرق، نخستین آشنایی های سیستماتیک و علمی خود را با تاریخ فرهنگ و کشور خویش، از طریق آثار شرق شناسان غربی کسب کردند. نخستین کتاب های درسی در آموزش و پرورش مدرن در این کشورها، با ترجمه و اقتباس از بررسی های شرق شناسان نوشته شدند. در کشورها، تاریخنگاری نوین، از جمله تاریخ ادبیات، مدیون شرق شناسانی چون ادوارد براون، یوگنی برتلس، و هانری ماسه بوده است.

رشته های دیگری چون باستان شناسی، مردم شناسی، قوم نگاری، جمع آوری و شناخت فولکلور، و موزیکالوژی نیز مدیون آموخته های ما از شرق شناسان این رشته ها است. علاوه بر این، بخش بزرگی از عرفان نظری یا «حکمت» نیز در دوران جدید، متأثر از تحقیقات شرق شناسانی چون لویی ماسینیون، هانری کوربن، و اخیراً آنه ماری شیمیل بوده است. هرچند شاگردان ایرانی این اساتید غربی در کشور ما به شناخت و اشاعه حکمت همت گماشتند، اما در رشته اسلام شناسی ما هنوز کسی را نداریم که همطراز بزرگانگی چون ایگناتس گلدتسیهر، یوزف شاخت، تئودور نولدکه، ایلیا پطروشفسکی، ولادیمیر ایوانف، ولادیمیر مینورسکی، یوگنی برتلس، همیلتون الکساندر گیب، مارشال هاجسن، آلبرت هورانی، رینولد نیکولسون، ماکسیم رودنسون، برنارد لوئیس، پاتریشیا کرون، و مایکل کوک باشند. نخستین تلاش ها برای تألیف یک دائرة المعارف جامع اسلام در کشورهای عرب و ایران، بدون یاری گرفتن از تحقیقات این عده و بسیاری دیگر از شرق شناسان معتبر آلمانی، روسی، فرانسوی، بریتانیایی، و آمریکایی، شاید هرگز امکانپذیر نمی شد.

اما امروزه رشته و عنوان «شرق شناسی» با بار معنایی منفی همراه است. علت آن، کتاب دوران ساز «شرق شناسی» (اوری ین تالیسم / Orientalism) نوشته متفکر فقید فلسطینی - آمریکایی ادوارد سعید است. این کتاب که نخستین بار در سال ۱۹۷۸ در آمریکا به چاپ رسید، به طرز غیر مترقبه پرفروش شد و به فاصله کوتاهی به اکثر زبانهای دنیا ترجمه گشت. ترجمه عربی آن توسط روشنفکر سوری کمال ابودیب، در کشورهای عرب به جدل های بسیار انجامید. این کتاب به زودی تبدیل به یکی از مهمترین منابع جریانهای فکری غرب ستیز در کشورهای اسلامی شد.

ادوارد سعید: من غرب ستیز نیستم

اما ادوارد سعید خود را غرب ستیز نمی داند. او در سال ۱۹۹۴ چنین توضیح می دهد:

«اجازه دهید به یک جنبه از نحوه ای که کتاب شرق شناسی مورد استقبال قرار گرفت اشاره کنم، جنبه ای که بیش از همه جنبه ها از آن متأسفم و خود را موظف می دانم هم اکنون (۱۹۹۴) به مؤکدترین شیوه آن را جبران کنم. این جنبه، صفت غرب ستیزی است که به کتاب نسبت داده شده؛ مفسران موافق و مخالف، به طرز گمراه کننده و با سروصدای بسیار، کتاب را غرب ستیز خوانده اند. این تصور نادرست، دو بخش دارد، که گاه در کنار هم استدلال می شوند و گاه جداگانه. اولین بخش، ادعایی است که به من نسبت داده می شود و می گوید پدیده «شرق شناسی» نامی است که به شکل مجاز، یا

به شکل یک سمبول در مقیاس کوچک، به جای تمامیت "غرب" به کار گرفته شده، و در حقیقت شرق شناسی را باید معرف کلیت غرب دانست. بنابراین، طبق این برداشت، غرب سراسر دشمن مردم عرب و مسلمانان، و خصم ایرانیان، چینی ها، هندی ها و بسیاری از غیر اروپاییان دیگر است؛ یعنی مردمی که استعمار و تعصبات غربی دامنگیرشان شده است.

بخش دوم استدلالی که به من نسبت می دهند به همین اندازه پر دامنه است؛ اینکه غرب غارتگر و [علم] شرق شناسی که با آن همدست بوده، اسلام و اعراب را مورد تجاوز و هتک حرمت قرار داده اند. (توجه کنید که اینجا دو واژه "غرب" و "شرق شناسی" [به نادرست] برهم منطبق شده اند.) چون چنین بوده، صرف اینکه چیزی به نام شرق شناسی و کسانی به نام شرق شناس وجود دارند، خود باعث استدلال کاملاً معکوس شده، یعنی، اسلام، کامل و بی نقص است و تنها مسیر درست (الحال الواحد) را نشان می دهد، و ادعاهایی از این دست. بنابراین، اگر کسی از شرق شناسی انتقاد کند، چنانکه من کرده ام، این خود به معنی دفاع از اسلامگرایی و بنیادگرایی اسلامی است.

آدم نمی داند در برابر این برداشت های کاریکاتور وار که کتاب از سر گذرانده چه واکنشی نشان دهد؛ کتابی که مؤلف آن و استدلالهای آن، همه به طور روشن ضد ذات گرایی است [آنتی اسه ن شالیست / anti-essentialist / معنی: فرد، فرهنگ، دین، یا هر پدیده دیگری هرگز دارای ذات، اصل، فطرت، و هویت ثابت و تغییر ناپذیر نیست.]. و به نحو ریشه ای نسبت به همهء عناوین و مفاهیمی چون شرق و غرب، با دیده شک نگاه می کند، و با احتیاط تمام، مواظب است که هرگز از "شرق" و "اسلام" دفاع نکند و حتا بحثی هم از آنها به میان نکشد.

با همهء این اوصاف، در کشورهای عرب، کتاب شرق شناسی را چنان خوانده و تعبیر کرده اند که گویی این نوشته، حاوی دفاع سیستماتیک از اسلام و اعراب است، حتا وقتی که من به صراحت در کتاب گفته ام که نه قصد و نه صلاحیت آن را دارم که بخوام نشان دهم شرق واقعی و اسلام واقعی چیست. حتا از این هم فراتر می روم و در همان ابتدای کتاب می گویم کلماتی نظیر "شرق" و "غرب" اشاره به هیچ واقعیت ثابت و

ملموسی ندارند که به شکل طبیعی وجود داشته باشد. از آن گذشته، همهء این نامگذاری های جغرافیایی، ترکیب درهم برهمی از واقعیات تجربی و ساخته های خیالی هستند. عنوان "شرق" که در بریتانیا، فرانسه، و آمریکا رایج شده، تا اندازهء زیادی از این تمایل ناشی می شود که آنها نمی خواهند به توصیف بسنده کنند بلکه تمایل به سلطه بر شرق و برخورد تدافعی با آن را دارند. همانطور که در کتاب سعی دارم نشان دهم، این نکتهء اخیر به ویژه در مورد اسلام صدق می کند که آن را همچون تبلور خطرناک شرق ترسیم کرده اند.» (۱)

آنچه از ادوارد سعید نقل کردیم، شانزده سال پس از چاپ اول کتاب «شرق شناسی» نوشته شده و اکنون به شکل مؤخره بر این کتاب افزوده گشته است. همانطور که از لحن پوزش طلبانه و نیمه پشیمان آن پیدا است، ادوارد سعید مایل است مسؤولیت بخشی از پیام و میراث کتابش را که به تشدید و تقویت بومی گرایی غرب ستیز، به ویژه در میان اسلامگرایان انجامید، از خود دور کند. از دلایل مهم این تغییر رأی، به گفتهء خود ادوارد سعید در این مؤخره، یکی فتوای قتل سلمان رشدی از سوی رهبر رژیم اسلامی ایران بود و دیگری خود انقلاب ایران و تحولات بعدی آن. ادوارد سعید می نویسد، «من مطلقاً نمی توانستم تصور کنم که یک سال پس از انتشار کتاب شرق شناسی، ایران صحنهء وقوع یک انقلاب اسلامی فوق العاده تأثیر گذار خواهد شد؛ همانطور که پیش بینی نمی کردم نبرد میان اسرائیل و فلسطینیان، چنین شکل های وحشیانه و درازمدتی به خود می گیرد، از تجاوز به لبنان در سال ۱۹۸۲ تا آغاز انتفاضه از اواخر سال ۱۹۸۷.»

ادوارد سعید گناه تفسیرات ایدئولوژیک، بومی گرا، و اسلامگرایانه یا جهادی را از کتاب خود به گردن اوضاع خطیر و حاد خاورمیانه و جنگ های گرم و سرد آن می اندازد.

در ابتدای این بخش پرسیدیم «شرق شناسی چیست؟». اکنون وقت آن رسیده که به تعریف ادوارد سعید از شرق شناسی پردازیم. این تعریف، یکی از مهمترین و تأثیر گذارترین تعاریف در علوم انسانی طی سه دههء اخیر بوده است که نه تنها شهرت و اعتبار رشتهء تخصصی و پرسابقهء شرق شناسی را برای همیشه از میان برداشت، بلکه باعث تقویت دو جریان مهم دانشگاهی در آمریکا به نامهای «مطالعات چندفرهنگی» (مالتی کالچرالیسم / multi-culturalism) و «مطالعات پسااستعماری» (پُست کولونیال ستادیز / post-colonial

studies) شد، همراه با نبردهای جنجالی در رسانه ها و مراکز فرهنگی آمریکا طی دو دههء پایانی قرن بیستم، که عنوان «جنگ های مربوط به فرهنگ» (کالچر واز / culture wars) را به خود گرفت.

پانوشت ها:

1- Edward W. Said, *Orientalism*, 1978, 25th anniversary edition, 1994, Vintage Books, pp. 330-331

لینک های مرتبط:

بخش اول - نقد بومی گرایی جدید: پیشگفتار

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/12/post_93.html

بخش دوم - بومی گرایی در برابر پیشرفت جوامع اروپایی

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/12/post_94.html

بخش سوم - غرب و مفهوم «پیشرفت»

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2008/01/post_96.html

بخش چهارم - بومی گرایی و معنی تاریخ

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2008/01/post_97.html

بخش پنجم - بومی گرایی و استعمار

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2008/01/post_98.html

بخش ششم - استعمار چیست؟

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2008/01/post_100.html

بخش هفتم - غرب / شرق

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2008/02/post_101.html

عشق و نفرت ما نسبت به آمریکا

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/09/post_9.html

جهانی شدن ارزش ها

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/11/post_22.html

جن زدگان / خرافات شرقی به روایت گلشیری

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/05/post_54.html

پایان نوستالژیا

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/12/post_25.html

سکولاریسم و اسلام

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/11/post_20.html

عرب و عجم / شرقشناسی ایگناتس گلدتسیهر

http://www.radiozamaaneh.org/nilgoon/2007/03/post_43.html

نقد خشونت دینی

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/12/post_24.html

همه‌ی «لوطی‌ها» به بهشت می‌روند / شرق بهشت یا بهشت شرقی

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/04/post_48.html

خرافه و خشونت - طریقت شرقی در طوبی و معنای شب

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/08/post_2.html

هراس اروپا از اسلام

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/09/post_14.html

اخلاق جهاد - استعمار / خشونت / ترور

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2006/09/post_7.html

جایگاه دین در جامعهء مدرن

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/01/post_33.html

اسلام و تجدد پس از آتاتورک

http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/01/post_34.html

دوراهی فمینیسم ایرانی: آزادی جهانشمول یا عاملیت بومی
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/03/post_44.html

ایدئولوژی آمریکایی
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/03/post_45.html

بهشت در کویر
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/03/post_47.html

بومی گرایی ضداستعماریِ مریم جمیله
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/04/post_49.html

کارکرد سنگسار در جامعهء دینی
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/07/post_66.html

قتل های ناموسی در ترکیه
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/08/post_72.html

الاهیات طبیعت
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/09/post_74.html

روشنفکران دینی و تبعیض
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/09/post_76.html

«ما در کشورمان همجنسگرا نداریم...»
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/10/post_79.html

در سوگ تنهای شکسته
http://radiozamaaneh.com/nilgoon/2007/11/post_89.html